

PIERRE LAROUSSE (1817 – 1875)

PIERRE LAROUSSE (1817 – 1875)

Radu MOȚOC

Continuare. Începutul în Confluente Bibliologice nr. 1-2 2013

IV – I. Dictionnaire Universel d'Histoire Naturelle, ouvrage utile aux medecins, aux pharmaciens, aux agriculteurs, aux industriels, et generalement a tous les hommes desireux de s'initier aux merveilles de la nature.

Cel care avea să coordoneze această lucrare specială prin natura temei abordate va fi naturistul Charles d'Orbigny¹, care va beneficia de un număr important de colaboratori pe care Larousse îi nominalizează din respect pentru activitatea lor.

Dicționarul a fost editat la Paris în perioada 1841-1849 și conține 13 volume cu text și alte trei volume cu planșe gravate în fier.

Această lucrare era considerată la timpul când a apărut cea mai completă pentru domenii precum zoologia, anatomia, fiziologia, antropologia, botanica, geologia, mineralogia, chimia, fizica și astronomia. Este de bănuir faptul că acest dicționar este rezultatul unor cercetări anterioare care au fost publicate în alte dicționare, semnalate cu rigoare de Larousse².

În prefața dicționarului, Charles d'Orbigny avea să publice în 232 de pagini, un tablou viu și animat al istoriei științelor naturale, în evoluția lor în timp. Expunerea este prezentată în trei etape: antichitate, evul mediu și perioada modernă.

¹ Cloude Augé, *op., cit.*, pag. 1497.

² Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XL. Lucrările amintite de Larousse sînt următoarele:

- *Dictionnaire d'histoire naturelle*, autor Valmont de Bomare, publicat în 8 vol. la Lyon în 1791.
- *Nouveau Dictionnaire d'histoire naturelle*, publicat la Paris în 36 volume în anul 1816.
- *Dictionnaire des sciences naturelles*, coordonat de Frederic Cuvier, editat la Paris și Strasbourg, în 60 vol. (1816- 1830).
- *Encyclopédie d'histoire naturelle* a doctorului Chenum în 14 vol. (1855-1858).

IV – m. *DICTIONNAIRE DES SCIENCES PHILOSOPHIQUE.*

Lucrarea condusă de Adolphe Franck (1809-1893)³ a apărut la Paris în șase volume în perioada 1844-1852.

Înainte de a prezenta acest dicționar, Larousse trece în revistă o parte din dicționarele apărute înainte de lucrarea lui A. Franck⁴.

Aceste șase volume tratează mai multe aspecte legate de filosofie precum:

- Filosofia propriu-zisă.
- Istoria filosofiei completată cu aprecieri și critici la toate opiniile și sistemele.
- Biografia filosofilor importanți ale căror doctrine pot interesa publicul cititor.
- Bibliografie filosofică dispusă a oferi pentru fiecare articol o listă a tuturor lucrărilor filosofice, care se raportează la acel subiect.
- Definiția termenilor filosofici care s-au conservat prin utilizare.
- Un tabel sistematic cu lucrările conținute în cele șase volume care permit depistarea rapidă a raporturilor naturale dispersate în ordine alfabetică.

Nu au lipsit însă nici criticile aduse de Larousse acestui dicționar. Enciclopedistul se întreabă dacă autorii acestui dicționar „sînt siguri cînd afirmă că filosofia și religia sînt două lucruri distincte, și care nu se pot înlocui una pe alta. Este regretabil să vezi filosofia franceză a secolului al XIX-lea, după Voltaire, Rousseau, enciclopediști, după Kant și succesorii săi, după Revoluție și să revii la gîndirea secolului al XVII-lea, între credința catolică și libertatea de gîndire, între rațional și revelație”⁵. În încheiere, Larousse mărturisește regretul pentru faptul că Franck și colaboratorii săi au adoptat pentru redactarea acestui important dicționar, filosofia eclectică.

³ Paul Guérin, *op., cit.*, vol.4, pag. 918.

Adolphe Franck, filosof francez, membru al *Institutului de științe morale* și al *Consiliului superior al instrucțiunilor publice*, profesor la *Collège de France*, vice-președinte al *Consistoriului israelit*, profesor onorat cu medalia de Ofițer al Legiunii de onoare în anul 1887. A mai publicat o lucrare intitulată *Moralistes et Philosophes*.

⁴ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLII. Lucrările amintite de Larousse sînt următoarele:

- Primul dicționar consacrat special filosofiei după decăderea scolastică, a apărut la Veneția în anul 1582.
- *Lexicon triplex* a lui Bernardini, care tratează filosofia: *platonicienne, péripatécienne și stoïcienne*.
- *Répertoire philosophique* redactată de N. Burchard, care a fost imprimată la Leipzig în anul 1610.
- *Lexique philosophique* a lui Goclenius, publicat în anul 1633, care explică cu claritate termenii filosofici din utilizați în antichitate.
- *Lexique* de P. Godart, editat la Paris în anul 1666, lucrare peripatetică care adoptă filosofia lui Aristotel.
- *Lexique* de d'Allsted, apărută la Herborn în anul 1626
- *Lexique* de Chauvin, lucrare carteziană și scolastică, apărută la Berlin în anul 1692.
- *Lexique* de Walch, reprezentând școala lui Leibnitz și Wolf, lucrare superioară tuturor celor precedente prin spirit filosofic. A apărut la Leipzig în anul 1726.
- *Lexique sau Encyclopedie philosophique* a lui Krug, apărută în cinci volume în anul 1838.

⁵ *Ibidem*, pag. XLII.

IV – n. *DICTIONNAIRE UNIVERSEL D'HISTOIRE ET DE GÉOGRAPHIE*.

Acest dicționar tratează istoria, biografia universale, mitologia, geografia veche și modernă, fiind scris de Marie-Nicolas Bouillet (1798-1864) ⁶.

Nicio carte nu a obținut un asemenea succes, pentru că numele *Bouillet*, a intrat în limba franceză ca un sinonim al dicționarelor de istorie și geografie. Fericitul biograf ar fi putut spune: „Succesul acestei cărți a depășit speranțele mele”. Apreciat încă de la apariție de organele de presă, a fost autorizat de Universitate pentru a fi utilizat în licee, colegii, școli normale, școli superioare. A fost recomandat de către ministerul instrucțiunilor publice pentru a fi în toate sălile de studiu și a recomandat bibliotecilor să-l achiziționeze.

A apărut în douăzeci de ediții succesive în mai puțin de un sfert de secol, dar, comentează Larousse: „Astăzi această carte este moartă! Să vedem dacă merita un veritabil succes. Să judecăm după regula pusă de Voltaire: nu datorăm *mortului* decât adevărul” ⁷.

Analiza făcută de Larousse este interesantă în acest caz, pentru că adoptă un echilibru detașat, laudă ce este remarcabil și critică lipsurile voite sau nevoite. Din acest motiv merită a fi dezvoltat acest subiect, pentru a înțelege mai bine erudiția și capacitatea enciclopedistului de a sesiza în primul rînd lipsurile pe care el va încerca să le evite la redactarea *Marelui dicționar universal*.

Succesul dicționarului Bouillet se datorează, în opinia lui Larousse, următoarelor cinci motive:

- El a fost primul care a editat acest dicționar într-un număr redus de volume în comparație cu cele scrise de Moréri, Bayle și Trévoux, care erau destinate în exclusivitate marilor biblioteci bogate și privilegiate.
- Stilul simplu, clar, metodic, toate părțile au o importanță relativă, în care autorul a creionat în mod egal toate subiectele, calitate rară, definită de Buffon într-un celebru discurs privind stilul.
- Bouillet era un membru activ, inteligent și *foarte influent* la Universitate.
- Primele ediții au fost puse la index din cauza unor „inexactități, omisiuni, expresii improprii și susceptibile de a fi interpretate greșit”. Această cenzură i-a adus simpatia publicului pentru că era un spirit independent.
- A fost călduros apreciat și chiar recomandat de către sfînta congregație, (aceeași care l-a indexat) după ce a modificat profund cele semnalate, deschizînd astfel larg ușile bisericilor și, mai ales ale seminariilor.

⁶ Paul Guérin, *op., cit.*, volumul 2, pag. 354.

Marie-Nicolas Bouillet, erudit francez, profesor de filosofie, inspector general al Universităților (1862). A coordonat un *Dictionnaire classique de l'antiquité sacrée et profane*, în două volume (1826). *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*, apărut în anul 1842, a fost pus la index în anul 1852 și autorizat în 1855, după ce au fost corectate observațiile congregației religioase. În anul 1854 avea să apară, de același autor, *Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts*. Aceste ultime două dicționare, editate în numeroase ediții, au avut un succes considerabil.

⁷ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLIII.

Raportat la prima ediție, Larousse găsește: „inexplicabilă *sfânta indignare* a celebrei congregații, pentru că acest dicționar a fost scris într-un spirit timid și retrograd, care poate fi judecat ca fiind scris în zilele frumoase ale Evului Mediu. Un dicționar istoric care se publică în secolul al XIX-lea trebuie să reflecte ideile emancipate ale epocii sale. Istoria este de multe ori dificil de povestit, dar interesul adevărului primează asupra tuturor altor idei”⁸.

Pentru a înțelege spiritul cu care analiza Larousse subiectele istorice, credem că este relevantă următoarea lui judecată: „Pentru a ști dacă este necesar să treacă sub tăcere (n.a. diferite subiecte), nu este necesar să te întrebi dacă face rău sau dacă contribuie la succesul lucrării, trebuie să-ți pui următoarea întrebare: subiectul este istoric? Și dacă răspunsul este afirmativ, trebuie scris adevărul, tot adevărul, nimic decât adevărul”⁹.

Larousse exemplifică critic această atitudine adoptată în acest dicționar de către Bouillet.

Cu uimire, el citează următoarele cuvinte: *auto-da-fé*, *terreur*, *massacres de septembre*, care sînt tratate superficial în dicționarul istoric. Nu este exprimată nicio opinie asupra cuvîntului: *inquisition*. Referitor la Bastilia, sînt scrise patru rînduri, din care rezultă că este un „castel construit în perioada lui Carol VI, amplasat într-o piață care separă strada Saint-Antoine de cartier”. Cititorul care caută detalii despre Bastilia, care a inaugurat Revoluția franceză, nu va găsi nimic care să-i satisfacă curiozitatea. Această prudență este justificată de admiratorii dicționarului prin faptul că acesta va pătrunde în școli și universități. Larousse condamnă această justificare prin faptul că adevărul, și numai adevărul, trebuie oferit tinerilor, mai ales că acel eveniment avusese lor cu mai bine de 53 ani în urmă. Este dificil de justificat această prudență și timiditate care a prezidat redacția dicționarului.

Semnificativ este și articolul citat de Larousse din revista *l'Amateur d'autographes*, din 1 februarie 1877, semnat de Jacob Freinshemius, care face referire la acest dicționar: „Bouillet este un naiv al epocii noastre, este în general plat, plin de erori, omisiuni, de non-sens, de contra-sens, absurdități de toate genurile și în mare parte acest imens succes se datorează poziției sale în Universitate”¹⁰.

IV-o. DICTIONNAIRE GENERAL DE BIOGRAPHIE ET D'HISTOIRE, DE MYTHOLOGIE, DE GEOGRAPHIE ANCIENNE ET MODERNE

Două volume frumoase, fiecare cu 1500 pagini, sînt scrise de Charles-Louis

⁸ *Ibidem*, pag. XLIII.

⁹ *Ibidem*, pag. XLIII.

¹⁰ *Ibidem*, pag. XLIV.

Dezobry (1798-1871)¹¹ și J.-L. Théodore Bachelet (1820-1879)¹², publicate în anul 1857.

Structurat asemănător cu cel precedent, este incontestabil superior, incluzând articole perfect concepute, demne de profesorii savanți și colaboratorii lor, după cum caracterizează Larousse această lucrare. Același publicist semnalat mai sus, Freinshemius, menționa: „Dacă cititorul independent preferă acest dicționar dicționarului Bouillet, nu este pentru imparțialitatea sa. El nu a fost supus cenzurii, dar se vede bine că nici nu a fost nevoie. Dezobry fiind avizat, nu s-a expus pericolului de a topi clișeele. Dicționarul a fost, de la început, ortodox, oficial, academic, clasic, universal. A triat cuvintele cu zel excesiv, mai ales pe cele care se referă la protestanți și protestantism, dar și la filosofi, gânditori și principiile Revoluției”¹³.

Cei doi autori au elaborat o nouă lucrare intitulată: *Dictionnaire des lettres, beaux-arts, sciences morales et politiques*. În afară de subiectul economiei sociale, care a fost tratat cu extremă rezervă, ne semnalează Larousse: „în rest nu rămîne decît să aplaudăm această lucrare și savanta ei execuție pentru marea parte a articolelor. Se vede că autorii, eliberați de tensiunea cenzurii catolice, au simțit că nu mai pot greși abordînd probleme de gramatică sau de literatură”¹⁴.

IV – p. DICTIONNAIRE FRANCAIS ILLUSTRÉ ET ENCYCLOPÉDIE UNIVERSELLE

Început în 1847 și întrerupt din cauza revoluției din 1848, a fost reluat în 1855 și finalizat în 1863. Autorul este Jean-Francois-Marie Bertet Dupiney de Vorepierre (1811-1879)¹⁵.

Ambițios spus, acest dicționar își propune: „să țină loc tuturor vocabulelor și enciclopediilor” după cum citează din prefața lucrării, cu ironie, Larousse.

Această carte conține două părți distincte: partea de lexicologie, care constituie un dicționar al limbii franceze, și partea enciclopedică, care tratează noțiuni diverse din domeniul cunoștințelor umane.

¹¹ Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 4, pag. 74.

Charles-Louis Dezobry (1798-1871) literat și librar francez, născut la Paris, a publicat *Rome au siècle d'Auguste* (1835). Fondează împreună cu M. Magdeleine o librărie clasică. Publică diverse dicționare. Cavaler al Legiunii de onoare în anul 1865.

¹² Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 1, pag. 825.

J.-L.-Théodore Bachelet, literat francez, profesor de liceu la Rouen și conservator la biblioteca orașului. A mai redactat un *Dictionnaire général des lettres, des beaux-arts, des sciences morales et politiques*, publicat în perioada 1862-1863.

¹³ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLIV.

¹⁴ *Ibidem*, pag. XLIV

¹⁵ Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 4, pag. 256.

Bertet Dupiney de Vorepierre, literat francez, licențiat în drept și doctor în medicină, Cavaler al Legiunii de onoare.

Cu așa pretenții exagerate era firesc ca Larousse să analizeze critic „performanța” acestei cărți. „*Dacă căutați, spune Larousse, un cuvânt uzual, veți găsi foarte rar toate utilizările lui și nu veți găsi indicat pasajul vreunui scriitor*”. Referitor la cuvântul *artă*, Larousse se aștepta să găsească cel puțin patru sensuri ale acestui cuvânt, pe care le și definește. Referindu-se la cuvântul *arteriotomie*, constată cu stupoare că în loc să explice sensul acestui cuvânt, găsește explicația următoare: „substantiv de gen feminin, vine din două cuvinte grecești și reprezintă un termen chirurgical”¹⁶.

Partea enciclopedică este exagerat ilustrată cu gravuri pentru subiecte neesențiale. Larousse va consemna cu ironie impresia finală, referindu-se la istoria și originea cuvintelor religioase: „cu siguranță că Biserica nu va interzice lectura acestor file”¹⁷.

IV – q. Dictionnaire General de la Politique

Printr-o colaborare de excepție cu 30 de personalități din lumea politică și scriitori specializați din Franța și străinătate, Maurice Block (1816-1901),^{18 19} a reușit să editeze o lucrare în două volume foarte apreciată de societate, care vede lumina zilei în 1864.

Larousse are motive întemeiate de a face aprecieri favorabile acestui dicționar: „O lucrare care oferă asupra materiei politice informații exacte și precise, opinii semnate de nume autorizate. Cum politica atinge totul, începând cu morala, filosofia, religia, geografia, arta, industria, economia politică, dreptul, istoria, apare prima dificultate la redactarea acestui dicționar: definirea materiei, încadrarea ei astfel încât să nu omită nimic esențial, dar să elimine ce este de mai mică importanță și să nu sacrifice esențialul în favoarea accesoriului. Trebuie să recunosc că toate

¹⁶ Pierre Larousse, *op.cit.*, pag. XLV

¹⁷ *Ibidem*, pag. XLVI

¹⁸ Paul Guérin, *op.cit.*, vol. 2, pag. 177.

Mauric Block, economist francez. Intră în anul 1843 la Ministerul agriculturii și comerțului, unde este numit în anul 1853 șeful biroului de statistică generală. Publică în mai multe jurnale probleme de economie politică și statistică, dar și un număr important de lucrări de mare interes public precum:

- *Des charges de l'agriculture dans les divers pays de l'Europe*, Paris, 1850, premiată de Academia franceză
- *Statistique de la France comparée avec les divers Etats de l'Europe*, în 2 volume, prima ediție în 1860, a doua ediție în 1874, premiată de Academia franceză.
- *Puissance comparée des divers Etats de l'Europe*, cu atlas publicat în 1862.
- *Finances de la France depuis 1815*, publicat în 1865.
- *L'Europe politique et sociale*, publicat în 1869.
- *Théoriciens du socialisme en Allemagne*, publicat în 1872.
- *Petit manuel d'économie politique*, premiată de Academia franceză.
- *L'Annuaire de l'économie politique*, publicat în 1856, în colaborare cu M. Guillaumin.
- *L'Annuaire de l'administration française*.
- *Dictionnaire de l'administration française*, publicat în 1856 și a patra ediție în 1898.

¹⁹ Paul Augé, *Larousse du XX-e siècle*, Paris, 1928, vol.1, pag.735. Referitor la M. Block, indică anul de deces, 1901.

acestea au fost tratate foarte judicios”²⁰.

Ce reproșează Larousse cestei remarcabile lucrări, este lipsa unei bibliografii politice. O altă dificultate pe care o sesizează enciclopedistul constă în faptul că este dificil să păstrezi o comunitate a tendințelor de idei la un nivel de unitate.

Dar să vedem ce spune autorul în prefață:” ...Cîți pot astăzi să nege eficacitatea libertății, necesitatea inițiativei individuale, acțiunea binefăcătoare a progresului moral și material, moderația în locul erorii care se manifestă în opinii extreme! Dicționarul a fost conceput sub auspiciile acestor trei virtuți cardinale”²¹.

Dacă deschidem dicționarul la cuvîntul *cenzură*, ne îndeamnă Larousse, o să constatăm o abordare *très-honnête* și *très-modérée*, care se poate extinde asupra întregii lucrări. Este chiar citat articolul din constituția din 1830 care scrie foarte lizibil:

La censure ne sera jamais rétablie !

În final, sînt nominalizați cei mai importanți colaboratori care au reușit această performanță de a-l mulțumi pe Larousse^{22 23}.

V. LUCRĂRI BIOGRAFICE

V – a. DICTIONNAIRE HISTORIQUE

Prima lucrare semnalată de Larousse la acest capitol, este cea a lui Moréri

²⁰ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLVI.

²¹ *Ibidem*, pag. XLVI

²² Paul Guérin, *op., cit.*, pag.221.

Michel Chevalier, 1806-1879, economist și om politic francez, inginer civil, studiază în Stalele Unite comunicațiile după care publică în 1836 două volume intitulate, *Lettres sur l'Amérique du Nord*. Studiază în Anglia situația industrială și comercială și publică la întoarcere *Des intérêts matériels en France: Travaux publics, routes, canaux, chemins de fer*, care apare în 1838. Membru în consiliul superior al comerțului, deputat în 1845. Membru în *Consiliul de Stat* în 1852, responsabil organizarea Expoziției universale de la Paris din 1855 și 1867. Fondator și președintele *Societății de economie*, prezidează în 1869 *Liga internațională de pace*. În 1875 primește din partea *Societății de arte* din Londa medalia prințului Albert. Prezidează *Comitetul anglo-francez* însărcinat cu studiul unui tunel submarin. Publică mai multe lucrări dintre care semnalăm următoarele:

- *Cours d'économie politique* fait au Collège de France, 1842-1850, în 3 volume.
- *La Liberté aux Etats-Unis*, 1849.
- *L'Economie politique et le Socialisme*, 1849.
- *De la baisse probable de l'or*, 1859
- *Mexique ancien et moderne*. 1863
- *La Constitution de l'Angleterre*, 1869.
- *Comment une nation rétablit sa prospérité*, 1871
- *Le Système monétaire*, 1876.

²³ *Ibidem*, pag. 432.

Augustin Cochin (1823-1872), primar de Paris (1853), membru al *Academiei de științe morale și politice* (1854). Publică mai multe lucrări printre care:

- *Essai sur la vie, les méthodes d'instruction et d'éducation et les établissements de Pestalozzi*, 1848
- *Les progrès de la science et de l'industrie au point de vue chrétien*, 1860.
- *L'Abolition de l'esclavage*, 1861, 2 volume, care a primit un premiu din partea *Academiei franceze*

(1643-1680)²⁴, care, la prima ediție din 1674, editată la Lyon, se intitula *Grand Dictionnaire historique, au Mélange curieux de l'Histoire sacrée et profane*.

Este o lucrare incompletă, dar care merită a fi plasată printre publicațiile cele mai utile ale secolului al XVII-lea, pentru că ea a deschis, după cum afirmă Larousse, „vocea enciclopediștilor care au apărut și care s-au inspirat din planul său. Are meritul, cu toate imperfecțiunile, de a servi drept model pentru acest gen”²⁵.

Și cunoscutul enciclopedist Bayle avea să laude această lucrare de început: „Moréri a răspândit lumină în locuri unde alte lucrări niciodată nu ar fi adus-o.”

Au fost reproșuri privind amestecul în nomenclator al mitologiei cu istoria, dar fără să fie să fie justificate. Este dificil, susține Larousse, să tragi o linie de demarcație între personajele din istorie și cele mitologice, ordinea alfabetică este totdeauna cea mai clară, chiar dacă nu este cea mai logică. Dotat cu o vastă erudiție, Moréri era lipsit de simțul critic, dar trebuie înțelese aceste defecte la un om care din exces de zel, epuizat prematur, a decedat la numai 37 de ani, fără să aibă timpul necesar să revizuiască lucrarea, pentru următoarea ediție.

Totuși a beneficiat de multe reeditări, dintre care Larousse o citează pe cea din 1759 de la Paris, în zece volume, ca fiind cea mai bună. A fost tradusă în germană, engleză, spaniolă și italiană. Și astăzi, spune Larousse, ea reprezintă o mină de unde enciclopediștii găsesc surse inepuizabile, considerînd-o ca monumentele din antichitate care au îmbogățit toate muzeele²⁶.

V – b. DICTIONNAIRE HISTORIQUE PORTATIF

Autorii acestui dicționar sînt benedictinul de Cluny, dom Louis-Mayeul Chaudon²⁷, în colaborare cu Delandine. Prima ediție în 4 volume apare în 1766 la Avignon, iar ediția a XVIII-lea apare în 13 volume la Lyon în 1804, fiind publicată de Delandine.

Dicționarul a fost remaniat de către Prudhomme și va apare în 21 volume, fiind publicat în 1810-1812.

Feleer, nemulțumit de moderația autorului, don Chaudon, menționează Larousse: „se apucă fără rușine să se facă proprietar și să desfigureze multe articole, concepînd plagiatul emerit ca principiu în secolul al XVIII-lea”²⁸.

²⁴ *La Grande Encyclopédie*, Paris, vol. 24, pag. 335.

Louis Moréri (1643-1680), poligraf francez, episcop de Apt (1673), prima ediție apare în 1674, a patra ediție apare la Amsterdam în 1691 în patru volume, ediția 20 apare la Paris în 1759, în 10 vol.

²⁵ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLVII.

²⁶ *Ibidem*, pag. XLVIII.

²⁷ Paul Guérin, *op., cit.*, vol. 3, pag. 176.

Don Louis-Mayeul Chaudon (d. 1817) a publicat și alte lucrări:

- *Dictionnaire antiphilos*, 1767-1769.

- *Eléments de l'histoire*, în 2 vol., 1785

- *Dictionnaire historic des auteurs, avec catalogue*, în 4 vol., 1764.

²⁸ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLVIII.

V – c. DICTIONNAIRE HISTORIQUE

Acest dicționar al lui Feller (1735-1802)²⁹ este doar un plagiat. Larousse este neîngăduitor cu acest plagiat: „Feller a mers prea departe, a furat lucrări franțuzești cărora le-a dat numele său. În 1788, și-a însușit *Dictionnaire géographique* al lui Ladvocat, în care articolul despre Ungaria este singurul pe care l-a refăcut. Dar furtul cel mai mare și mai îndrăzneț a fost *Dictionnaire historique* al lui Chaudon. Sub pretextul că a găsit prea multă filosofie, preia un număr mare de articole vechi sau moderne, fără să schimbe nimic, dar aranjează persoanele care erau în situația de a fi blamate sau elogiate în funcție de afecțiunea membrilor *Companiei Iezuite*.”³⁰

Prima ediție a acestui plagiat, cu transformările ei, a apărut la 1781, în 6 volume. În prefață, Feller critică celelalte dicționare apărute anterior, dar când se referă la lucrarea lui Chaudon, o consideră *monstruasă*. Evident benedictinul Chaudon, furat și calomniat, reacționează în ediția V din 1783, cu prea multă moderație. Dar ce este mai grav este faptul că celelalte dicționare, precum *Biographie universelle*, se arată foarte indulgente la plagiatul lui Feller. Aceasta se justifică, după cum afirmă Larousse: „numai datorită zelului religios, dar în domeniul istoriei acest zel este condamnat, fiind permis numai pentru triumful adevărului. Parțialitatea lui Feller pentru religie l-au făcut să transforme foarte des în genii superioare persoane care nu au niciun merit decât acela de a purta o robă de iezuit, în timp ce persoane de un incontestabil talent au fost metamorfozate în niște pigmei, pentru că nu erau legate de ieziți”³¹.

Larousse exemplifică această atitudine a lui Feller cu personalități din antichitate descrise de acesta: „Socrate este un ipocrit, orgolios, bețiv și libertin; Marc-Aureliu era nebun, trufaș, egoist, corupt, tiran”. Din bun simț, Larousse nu exemplifică cele redactate de Feller despre Voltaire, Diderot, d’Alembert, Rousseau etc., motivând că penița lui nu poate reproduce toate injuriile din dicționar³².

V – d. BIOGRAPHIE UNIVERSELLE ANCIENNE ET MODERNE.

Joseph-François Michaud (1767-1839)³³, împreună cu peste 300 de savanți și literați francezi, au editat la Paris, în perioada 1810-1828, această monumentală lucrare în 52 de volume, la care s-au mai adăugat alte 32 volume suplimentare.

²⁹ Paul Guérin, *op., cit.*, pag. 739.

Francois-Xavier Feller (1735-1802), iezuit și poligraf, a publicat mai multe lucrări istorice.

³⁰ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. XLVIII.

³¹ *Ibidem*, pag. XLVIII.

³² *Ibidem*, pag. XLVIII.

³³ Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1462.

Joseph-François Michaud (1767-1839), literat francez, autorul *l’Histoire de Croisade* și fondatorul a lucrării *Biographie universelle*.

A doua ediție a început în anul 1843, care a fost revizuită și mărită cu un număr important de articole. Această vastă lucrare este una din cele mai importante din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Poate fi considerată un monument închinat științei la care au cooperat cei mai iluștri savanți și literați din perioada respectivă.

Larousse, plin de admirație și respect pentru această imensă activitate, avea să sublinieze anumite domenii care merita a fi semnalate, la care nominalizează și personalitățile care au redactat articolele respective. Aceste domenii sînt următoarele:

- Descoperirile din domeniul geografic prin cercetări făcute la fața locului;
- Istoria vechilor limbi;
- Istoria literaturii orientale;
- Literatura și istoria Italiei, Franței, Angliei, Germaniei și din nordul Europei.

Conștient de munca depusă la acest dicționar, Larousse, cel mai în măsură să aprecieze această activitate, avea să aducă un sincer elogiu autorului: „Acest eminent om care a fost sufletul acestei lucrări, Michaud, și-a consacrat, se poate spune, toată viața, peste treizeci de ani, editării ei și ca autor a nenumărate articole. Această perseverență energetică este suficientă pentru ca numele lui să nu fie uitat, independent de meritele intrinseci ale operei. Ținînd conte de punctul de plecare din 1810 la care trebuie să reflectăm puțin, nu putem refuza admirația pentru temeritatea avută, în condițiile în care acea perioadă era total nefavorabilă pentru redactarea unei asemenea opere. Succesul legitim și strălucit a recompensat această muncă dusă la bun sfîrșit și chiar pentru redactarea planului pentru cea de a doua ediție, unde a dirijat părțile principale.”³⁴

Caracterizarea făcută de Larousse acestui dicționar este interesantă, pentru că face o analiză a întregii lucrări care numără 84 de volume: „Articolele sînt în general redactate corect și cu sobrietate, dar fără mare strălucire și originalitate. Cercetările sînt cîteodată insuficiente, dar de cele mai multe ori exacte. Un progres remarcabil a fost făcut în domeniul științelor istorice, criticii religioase, literaturii și filosofiei”³⁵.

Michaud nu se jena pentru a interveni în textele colaboratorilor, fără reverența necesară față de celebritatea lor. Intervenția era făcută fără să prevină colaboratorul, care de multe ori descoperea mutilarea textului după ce se publica. Un caz semnalat de Larousse se referă la cazul Antoine Suard care se plîngea printr-o scrisoare de mutilarea făcută de Michaud articolului său; „Nu sînt obișnuit cu această lejeritate, dar prostia a fost făcută și trebuie acum bătută”³⁶. Semnificația faptului că prostia a fost făcută și trebuie bătută, se referă la faptul că articolul mutilat a și fost publicat.

³⁴ Pierre Larousse, *op.cit.*, pag. XLIX.

³⁵ *Ibidem*, pag. XLIX.

³⁶ *Ibidem*, pag. L.

Antoine Suard (1733-1817)³⁷ era un academician francez, ofițer al Legiunii de onoare și cavaler al ordinului Saint-Michel, acest fapt scoate în evidență personalitățile cu care colabora Michaud, dar are și o conotație de decizie finală a autorului, care avea responsabilitatea totală și dorința acestuia de a scoate o lucrare unitară. Cu siguranță că și timpul alocat unei corespondențe de corelare cu acei colaboratori „mutilați” era imposibil de realizat la imensul volum de lucru care presupunea redactarea unui dicționar.

**V – e. BIOGRAPHIE UNIVERSELLE ET PORTATIVE DES CONTEMPORAINES
(DICTIONNAIRE HISTORIQUE DES HOMMES VIVANTS)**

Lucrarea a fost inițiată în 1827 de Em. Babeuf, fiul celebrului utopist francez François-Noël Babeuf³⁸, care a fost ghilotinat în 1797. A fost coordonată ulterior până la litera C de către Boquillon, care cedează, la rîndul său această activitate literatului francez Félix Rabbe (1840-1900)³⁹. „Prin talent și experiență, Rabbe a fost capabil să dirijeze o lucrare literară, dar natura spiritului său, care era dominată de o viață imaginară, îl făcea un mediocru pentru a guverna o asemenea muncă plină de pericole și necazuri”, avea să-l caracterizeze Larousse, în prefața sa⁴⁰.

După a douăzeci și șaptea ediție, editorul-tipograf s-a considerat obligat să-l elibereze de această grea activitate pe Rabbe, pentru a o încredința lui Vieilh de Boisjolin, care susținea deja publicarea dicționarului prin propria lui activitate. Astfel, suplimentul care constituia al cincilea volum a fost redactat sub auspiciile acestuia.

După afirmația lui Larousse, dicționarul lui Rabbe și Boisjolin constituie cel mai vast și util dicționar istoric, care a apărut după Revoluție. El este scris într-un spirit liberal. Publicistul, istoricul, biograful care va cerceta dicționarul va găsi note precise, informații sigure, aprecieri judicioase la nenumăratele articole din dicționar care conțin peste 10.000 de coloane de text scris. Va găsi de asemenea toate personajele marcante, franceze sau străine din perioada 1788-1834, care

³⁷ Paul Duérin, *op., cit.*, vol. 8, pag. 170.

Antoine Suard (1733-1817) literat francez, cenzor teatral, primit în Academia franceză în 1774, unde devine în 1803 secretar pînă la moarte. Monarhist zelos, face ca Ludovic al XVIII-lea să-l numească cenzor teatral, devine ofițer al Legiunii de onoare și cavaler al ordinului Saint-Michel. O mare parte a reputației sale se datorează și talentului de a conversa. A publicat: *Mélanges de littérature* în 5 volume (1803-1805)

³⁸ Paul Guédin, *op., cit.*, Vol. 1, pag. 815.

François-Noël Babeuf, publicist utopic francez cu tendințe revoluționare. A fost administrator, comisar de district, secretar general al administrației de subzistență la Paris, a fondat Tribunalul poporului și a pledat pentru apărarea libertății presei. Pentru convingerile lui politice a fost decapitat cu ghilotina în 1797.

³⁹ Claude Augé, *Nouveau Larousse Illustré, Supplément*, Paris, 1906, pag. 463.

Felix Rabbe, literat francez, cunosător al limbilor vechi și a limbii engleze, a debutat prin traducerea lucrării lui Aristofan, *Păsările*. S-a remarcat prin traduceri exacte și elegante din lucrările scriitorilor: Marlowe Edgar Poe, George Moore și mai ales din Shelley, pe care îl publică în 3 volume (1885-1887). A mai publicat: *Les maîtresses authentiques de lord Byron*-(1890). Colaborează la *Revue historique*.

⁴⁰ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. L.

figurează în general proporțional cu meritele și rolul pe care l-au jucat în societate. Pentru a caracteriza echitabil un personaj de la Revoluție, singurul mijloc era să apeleze la viața acestui om pentru a vedea în ce măsură și în ce sens a servit cauza, deturnînd sau apărînd principiul și consecințele acestui mare fenomen politic și social⁴¹.

Printre figurile remarcate de Larousse, ca fiind excelent prezentate se află Împărăteasa Ecaterina a II-a și pictorul David.

V - f. DICTIONNAIRE UNIVERSEL DES CONTEMPORAINS

Dicționarul a fost elaborat de Louis-Gustave Vapereau (n.1819)⁴² și apare în 1859, fiind reeditat în trei ediții.

Este interesant de observat că Larousse este mult mai îngăduitor cu lucrările apărute înainte de 1800 și destul de critic cu cele apărute în perioada vieții lui, care au beneficiat de toate informațiile cuprinse în vechile dicționare.

Analiza făcută de Larousse privind dicționarele contemporane cu el scoate la iveală și moralitatea autorilor privind modul cum au redactat lucrarea. Faptul că într-o perioadă foarte scurtă de timp au fost redactate mai multe dicționare biografice precum cele scrise de: Rabbe, Germain Sarrut, Loménie, Eugène de Mirecourt, Hippolyte Castille a fost un bun prilej pentru Larousse să le caracterizeze astfel: „această literatură, a servit prea mult la satisfacerea urii sau a simpatiilor personale. Totuși, între elogiul orb și denigrare există independența, care preia drapelul adevărului”⁴³.

Ironia rafinată a lui Larousse se manifestă din plin atunci cînd caracterizează metoda de lucru aplicată de Vapereau: „Ce mobil l-a determinat pe Vapereau să coordoneze această lucrare, știind că el este un *bonhomme* naiv și nu avea nicio calitate de editor ? Deci domnul Vapereau este în afara cauzei. Este un scriitor distins: pana lui are resurse, bun de gură, abil, retoric. Ca om este binevoitor, ceea ce reprezintă cea mai prețioasă calitate, dar ca istoric este poate cel mai supărător defect. Cartea lui este un almanah care înregistrează numai vremea bună și dacă doamna Lună este necăjită. Acest prudent dicționar înregistrează numele și prenumele, vîrsta, mai delicată la femei, el spune dacă a fost prefect sau sub-prefect, victorios la Sevastopol sau bătut la Castelfidardo, membru la un congres,

⁴¹ *Ibidem*, pag. L.

⁴² Paul Guédin, op.,cit., Vol.8, pag. 761.

Louis-Gustave Vapereau, (n. 1819), literat francez, profesor de filosofie (1842-1852), avocat (1854), prefect în diverse departamente(1870-1873), inspector general al instrucțiunilor publice (1877-1888). Publică:

- Dictionnaire des Contemporains (1858)
- Dictionnaire des littératures (1876)
- Encyclopédie d'histoire, de théorie et de bibliographie littéraires

A fost numit cavaler al Legiunii de onoare în 1878.

⁴³ Pierre Larousse, op., cit., pag. LI.

fondatorul unei societăți de cumpătare, religioasă sau raționalistă, protecționistă sau liber schimbistă, dar toate făcute prudent și discret”⁴⁴.

Acest gen de biografii nu servesc criticii și, cu atât mai puțin filosofiei istoriei contemporane, drept pentru care această atitudine sistematic binevoitoare nu va intra în planul *Marelui Dicționar*, va concluziona Larousse în încheiere.

V - g. *NUVELLE BIOGRAPHIE GÉNÉRALE, DEPUIS LES TEMPS LES PLUS REÇUS JUSQU'À NOS JOURS.*

Cel care o va edita este un celebru editor și librar, Firmin Didot (1790-1876)⁴⁵. Autorul și coordonatorul acestei lucrări este doctorul Chrétien-Ferdinand Hoëfer (1811-1878)⁴⁶.

Această lucrare s-a denumit la început *Nouvelle Biographie universelle*, dar datorită unei decizii judecătorești, autorii au fost condamnați la o amendă pentru plagiat după *Biographie Universelle* a lui Michaud, fiind nevoiți să schimbe denumirea lucrării.

Revoltat pe bună dreptate, Larousse a criticat acest plagiat, dar a făcut și anumite precizări de natură a pune în evidență lacunele lucrării: „Diverse articole de importanță secundară, în special biografiile persoanelor din Spania, Portugalia și Brazilia, sînt tratate cu mare atenție, chiar dacă sînt persoane obscure. Biografia Didot, are și multe lacune, ce neglijează personalități care aveau dreptul incontestabil de a fi imortalizate. Evident, acele articole cu specific spaniol au fost redactate de persoane prea versate în istoria Spaniei, care constituie, spune Larousse, un mare inconvenient pentru asemenea tip de lucrare enciclopedică”⁴⁷.

Cu acest ultim dicționar, Larousse încheie analiza făcută asupra lucrărilor cu autori francezi. Pentru că onestitatea acestui mare enciclopedist, care evident a parcurs cu multă atenție tot ce s-a scris pînă la el în acest domeniu, nu putea să nu citeze și alte dicționare redactate în restul lumii. În acest domeniu atât de rafinat, nu riscăm să se spună: *Franța și restul lumii*.

⁴⁴ *Ibidem*, pag.LI.

⁴⁵ Paul Guérin, *op.,cit.*, Vol. 4,

Ambroise-Firmin Didot (1790-1876), face parte dintr-o veche familie de editori și librari atestați încă din 1689. Au avut contribuții la fabricarea hîrtiei veline și la imprimarea stereotipă cu clișee. Firmin introduce în Franța presele din fontă inventate de Stanhope, pe care le aduce din Anglia. Devenit librar în 1827, asociat cu fratele său Hyacinthe, care era tipograf, editează un număr de publicații prețioase cu ajutorul Statului francez. Devine membru al Camerei de comerț din Paris (1827), președintele Cercului de librari, cavaler și apoi ofițer al Legiunii de onoare (1835,1855), membru de l'Académie des inscriptions et belles-lettres în 1872. Are o statuie aproape de primăria din Paris.

⁴⁶ Paul Guérin, *op. cit.*, vol.5, pag. 299.

Chrétien-Ferdinand Hoëfer (811-1878), savant și literat german, naturalizat în Franța (1848); doctor în medicină (1840); redactor la *Annales d'anatomie et de physiologie*; colaborator la *Encyclopédie catholique*; cavaler al Legiunii de onoare; colaborează la *Histoire universelle* a lui V. Duruy.

⁴⁷ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LI.

Un nou capitol va deschide Larousse pentru a ne invita: „să aruncăm un ochi peste lucrările enciclopedice elaborate la diferite popoare de pe globul pământesc: Anglia, Germania, Italia, Spania etc. Un popas mai îndelungat îl vom face asupra *Dictionnaire anglais* a lui Johnson și asupra celui italian intitulat *Crusca*, care se bucură de o reputație binemeritată în Europa”⁴⁸. Lucrările sînt analizate, în mare măsură, cronologic.

VI. OUVRAGES LEXICOGRAPHIQUES, ENCYCLOPÉDIQUES, BIOGRAPHIQUES. Chez les nations étrangères.

VI - a. ENCICLOPEDIÉ

Enciclopedia este elaborată de un reputat scriitor englez, Ephraim Chambers (m. 1740)⁴⁹.

Acest dicționar apărut în 1728, în două volume, a fost primul dicționar cu repertoriu enciclopedic elaborat în **Anglia**. Autorul, care în tinerețe a practicat fabricarea globurilor, a fost un om laborios și cinstit. Are meritul de a fi primul care a abordat acest domeniu vast și neexplorat. Planul lui a fost simplu: considera diferitele materialele asociate cu cele analoage, într-un raport cu altele din alte domenii. Pentru atingerea acestui obiectiv, el a imaginat un sistem foarte ingenios, în măsura în care detaliile accesoriilor se regăsesc asociate la partea principală a obiectului.

Lucrarea a apărut în cinci ediții, în numai optsprezece ani. După decesul autorului, a fost remaniată sub conducerea doctorului Abraham Rees (1744-1825)⁵⁰, care o extinde la 45 volume, devenind cea mai mare lucrare enciclopedică engleză din perioada lui Larousse. La elaborarea ei au acceptat să colaboreze cei mai mari scriitori ai timpului din Anglia.

Cu onestitate, Larousse recunoaște că enciclopedia lui Chambers a sugerat lui Diderot și d'Alembert redactarea celebrei *Enciclopedii al secolului al XVIII-lea*. Și dicționarul lui Paul Guérin consemnează această influență benefică pentru enciclopediștii francezi.

Larousse citează un vers din Hipolit (fiul lui Tezeu, care respinge dragostea mamei sale vitrege, Fedra) pe care îl inversează, în legătură cu tatăl care este considerat Chambers și fiul său Diderot:

⁴⁸ Pierre Larousse, *op.cit.*, pag. LII.

⁴⁹ Paul Guérin, *op.cit.*, vol. 3, pag. 45.

Ephraim Chambers (m. 1740), scriitor englez, membru al Societății regale, a publicat:
- *Dictionnaire des arts et des sciences*, 1728, în două volume.

⁵⁰ Paul Guérin, *op.cit.*, vol. 7, pag. 513.

Abraham Rees (1744-1825), savant englez, ministru protestant, autor de enciclopedie, a inspirat pe Diderot și d'Alembert să redacteze enciclopedia lor.

Et moi, père inconnu d'un si glorieux fils. (Și eu, tată necunoscut al unui fiu atât de glorios).

VI - b. DICȚIONARUL LIMBII ENGLEZE.

Considerat de Larousse ca fiind cel mai bun dicționar din câte există, acest dicționar a fost conceput de Samuel Johnson (1709-1784) ⁵¹.

Doi librari din Londra se asociază pentru a edita un dicționar care să răspundă cerințelor limbii engleze. La recomandarea prelatului englez, William Warburton (1698-1779) ⁵², este ales S. Johnson pentru redactarea acestei vaste activități, care avea să fie publicată în anul 1750.

Este o lucrare cu merite incontestabile, așa cum este calificată de Larousse, și ceea ce uimește cunoscătorii este faptul că a fost lucrată de un singur om, fapt care presupune studii, lectură, cercetare și reflexii considerabile. Johnson excelează în arta atât de dificilă de a fixa sensul expresiei, elaborarea definițiilor cu precizie și exactitate, toate lucrate cu un înalt grad de înțelepciune. tot de Larousse sînt remarcate, excelența alegere a exemplelor, toate din operele poezilor, scriitorilor, filosofilor și teologilor, celor mai eminenți din Anglia. Ca o excentricitate tipic englezească, Johnson utilizează în definirea unui cuvînt un spirit satiric, pe care îl exemplifică cu texte din Swift și Sterne care excelează în acest domeniu ⁵³.

Toate aceste fragmente, citate cu artă și mult bun gust, l-au determinat pe celebrul istoric William Robertson (1721-1793) ⁵⁴ să declare că a citit dicționarul lui Johnson de la un capăt la altul.

Larousse, care apreciază această abordare făcută totuși cu discreție și mult spirit, atrage atenția asupra faptului că această excentricitate este periculos de a fi imitată. Referitor la plagiatorii francezi, Larousse citează o celebră exclamare a lui Horațiu: *O imitatores, servum pecus!* 6 (O, imitatorilor, slugi ai vitelor!)

Dar pentru a echilibra aceste aprecieri, face și anumite critici justificate. El semnalează sărăcia cercetărilor și studiilor referitoare la etimologia cuvintelor, considerîndu-l pe autor *ignorant în limba anglo-saxonă și a idiomurilor teutonice, colaterale*. Sînt remarcate erori la indicarea semnificațiilor succesive ale unui cuvînt, ceea ce denotă grave lipsuri în știința filologică, apreciază ferm Larousse.

⁵¹ Paul Guérin, *op., cit.*, vol.5, pag.663.

Samuel Johnson (1709-1784), critic și moralist englez, a redactat *Dicționarul limbii engleze*, care a devenit clasic, A mai scris: satire, tragedii, romane și a îngrijit o ediție Shakspeare. Este apreciat și prefața la *Viața poezilor englezi*. Reputația lui a fost atât de mare, încît funeriile au fost făcute cu mare onor la Westminster.

⁵² Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1650.

William Warburton (1698-1779), prelat, savant scriitor englez.

⁵³ Pierre Larousse, *op., cit.*, pag. LIII.

⁵⁴ Claude Augé, *op., cit.*, pag. 1558.

William Robertson (1721-1793), istoric englez autorul unor lucrări precum:

- Istoria Scoției
- Istoria lui Carol Quintul
- Istoria Americii

Cei care l-au urmat pe Johnson, precum Todd, nu au reușit să îmbogățească dicționarul acestuia, dar l-au mărit semnificativ ajungând la 6 volume, făcându-l foarte util. Doctorul Latham, filolog experimentat, a elaborat un dicționar mai corect și mai bogat decât celebrele lexicografe englezești.

Această activitate laborioasă nu l-a îmbogățit pe Johnson. Librarul s-a angajat să-i plătească 13 615 lire sterline, din care autorul a trebuit să-și plătească lucrătorii. Ilustrând popularitatea care s-a făcut în jurul numelui său, își permite să facă un gest de noblețe, anunțând în prefața dicționarului faptul că lucrarea a apărut sub patronajul lordului Chesterfield. Lordul, politician, a refuzat acest patronaj, dar ținând cont de popularitatea autorului, a simțit nevoia să facă o declarație în jurnalul *Le Monde*. Articolele scrise de lord sînt extrem de elogioase la adresa autorului.

Prin modestia lui excesivă, Johnson a considerat că dicționarul lui nu este perfect. O doamnă l-a întrebat într-o zi cum a putut să definească atît de eronat cuvîntul *pot-au-feu*⁵⁵. Autorul dicționarului îi răspunde: „Prin pură ignoranță, doamnă, prin pură ignoranță”⁵⁶.

VI - c. NOUL DICȚIONAR DE ARTE ȘI ȘTIINȚE.

Lucrarea a fost publicată în perioada 1751-1754, simultan cu Enciclopedia lui Diderot și d'Alembert.

Autorul este Jean Barrow, considerat de Paul Guérin în dicționarul său un: „compilator englez”⁵⁷. Larousse, mai elegant decât Guérin, afirmă că acest dicționar a apărut cu contribuția largă a enciclopediștilor francezi. Utilizează chiar un proverb, pe care îl inversează, spunînd: „Bogatul se împrumută de la sărac”⁵⁸.

VI - d. ENCICLOPEDIA BRITANICĂ

Enciclopedia a fost publicată la Edinbourg în anul 1771, fiind elaborată de William Smellie⁵⁹ în patru volume. Editorul și autorul aveau să precizeze în prefață că artele și diferitele științe vor fi tratate separat. A doua ediție, publicată în 10 volume, apare în 1776 și conține suplimentar biografii și istorie. Ediția a treia,

⁵⁵ Cloude Augé, *op.,cit.*, pag. 782. **Pot-au-feu**=o mâncare constînd cel mai des din carne de vită fiartă în apă cu cartofi.

⁵⁶ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LIV.

⁵⁷ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol. 1, pag.948.

J. Barrow a mai scris:

- Histoire des decouvertes faites par les Europeens dans les differentes parties du monde, apărut la Londra în 1756

- Histoire nouvelle et impartiale d'Angleterre.

⁵⁸ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LIV.

⁵⁹ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol.8, pag.4.

William Smellie (1698?-1772?), Medic mamoș. Are o lucrare care a fost tradusă în franceză intitulată: *Traité de la théorie et de la pratique des accouchements*

terminată în 1797, are deja 18 volume, fiind îmbogățită și cu articole despre gramatică, metafizică, mitologie, filologie, fizică. A patra ediție a fost publicată sub coordonarea doctorului James Miller și apare în 1810. Librarul-editor Constable (m.1824)⁶⁰ inițiază un important *Supliment* care va fi elaborat sub conducerea profesorului Macvey Napier (1776-1847)⁶¹, cu contribuția celor maieminenți specialiști din Franța și Anglia. *Suplimentul* va apare în 6 volume și va fi publicat în 1824. După numai șase ani, în 1830, această enciclopedie va suferi o refacere generală, prin introducerea articolelor din *Supliment*, revizuirea ultimei ediții și aducere la zi cu ultimele descoperiri științifice. Această activitate complexă a fost efectuată de Adam și Charles Black, dar coordonarea a fost efectuată de Napier.

Considerată *lucrare națională*, cum o intitulează Larousse, a mai suferit o îmbunătățire în 1842, prin completări importante, ajungând la 21 de volume. Ultima ediție, apărută în 1859 sub coordonarea prof. Traill, constituie o remarcabilă enciclopedie și prin faptul că a fost ordonată în ordine alfabetică⁶².

VI - e. NOUL DICȚIONAR UNIVERSAL DE ARTE ȘI ȘTIINȚE.

Coordonat de Rees, a fost publicat în 1802-1819 în 45 volume. Larousse îl apreciază în special pentru modul cum a fost tipografiat. Faptul că Rees a finalizat Enciclopedia lui Chambers, care a constituit o excelentă ucenicie și, cu siguranță, i-a folosit la redactarea acestui nou dicționar⁶³.

VI - f. ENCICLOPEDIIE METROPOLITANĂ.

A fost publicată la Londra în perioada 1815-1846. Anunțată ca o lucrare construită după un plan nou, se remarcă prin abordarea întregului cerc al cunoștințelor umane și, din fericire, a adoptat o clasificare alfabetică. Cuprinde cinci diviziuni: știința pură, științele mixte și aplicate, biografii și istorie, lexicografie, articole diverse. Samuel-Taylor Coleridge (1772-1834)⁶⁴ îmbogățește lucrarea prin ingenioase articole filologice, pe când Arnold se remarcă prin cercetările istorice remarcabile, semnalate de Larousse⁶⁵.

⁶⁰ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol.3, pag. 631.

Archibad Constable, librar-editor, a publicat *Revue d'Edinbourg* în 1803, și o parte a lucrărilor lui W.Scott.

⁶¹ *La Grand Encyclopédie, Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, Paris, vol. 24, pag. 758.

Macvey Napier (1776-1847). Face studii de drept, dar se dedică literaturii. În 1798 se alătură lui Constable care cumpărase o librărie și din acel moment se interesează de toate marile opere literare. În perioada 1814-1824, coordonează cu abilitate și competență publicarea în 6 volume a *Suplimentului* din *Enciclopedia britanică*, pe care o va publica în perioada 1827-1842, în șapte ediții cu 22 volume fiecare.

⁶² Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LV.

⁶³ *Ibidem*, pag. LV.

⁶⁴ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol.2, pag. 466

Samuel-Taylor Coleridge (1772-1834), poet și filosof englez, admirator al Revoluției franceze, predicator unitarian, publică: *la Chute de Robespierre*.

⁶⁵ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LV.

VI - g. DICȚIONARUL LIMBII ENGLEZE.

Început în anul 1807, a fost finalizat și publicat numai în 1828 de către Webster⁶⁶. Apreciat de Larousse ca fiind o lucrare la care s-a lucrat considerabil, conține aproximativ 42.000 de cuvinte care lipseau altor dicționare engleze. Ediția din 1830-1832, care a fost editată la Londra, a inclus remarcabile îmbunătățiri, dar suferă ca și dicționarul Johnson de lipsuri în explicarea cuvintelor și etimologia acestora⁶⁷.

VI - h. ENCICLOPEDIA EDIMBURGH.

Coordonat de sir David Brewster (1781-1868)⁶⁸, conține 18 volume și apare în 1830. Conține articole remarcate de Larousse ca fiind deosebit de bine realizate. S-a bucurat de un real succes datorită unei inteligente redactări făcură de un coordonator dotat pentru această activitate⁶⁹.

VI - i. ENCICLOPEDIA LARDNER (Lardner's cabinet cyclopoedia)

O lucrare monumentală concepută de Denys Lardner (1793-1859)⁷⁰, cu participarea unui colectiv de savanți britanici, care va apare în 132 volume la Londra, în perioada 1829-1846. După *Dicționarul* Paul Guérin, ediția 1898, care este mai recent decât cel editat de Larousse în 1876, se indică 135 de volume redactate în perioada 1830-1844.

Enciclopedia este concepută din 62 de lucrări diverse care se referă la filologie, arte și manufactură, filosofie, biografii, istorie etc., concepute de cei mai iluștri savanți din epoca respectivă. Fiecare subiect este tratat într-unul sau mai multe volume. Această enciclopedie, după cum o caracterizează Larousse, nu este un dicționar ci o adevărată bibliotecă.

Părțile remarcate de enciclopedist, ca fiind deosebit de bine realizate, sînt următoarele:

- Istoria populară a Angliei, scrisă de sir James Mckintosh;
- Istoria Scoției și a Irlandei – Walte Scott și Moore;
- Republica Italiană – Sismondi;

⁶⁶ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol.8, pag. 995

Noé Webster (1758-1843), gramatician și pedagog englez. A publicat *Dicționarul nou și complet al limbii engleze*.

⁶⁷ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LV.

⁶⁸ *La Grand Encyclopédie*, vol. 7, pag. 1191.

Brewster (1781-1868), fizician englez, profesor la Universitatea din Edimburgh, președintele Academiei din Edimburgh (1859), membru asociat al Academiei de științe din Paris, inventatorul caleidoscopului, publică mai multe lucrări științifice, printre care și *Enciclopedia Edimburgh*, care apare în perioada 1810-1830 în 18 volume.

⁶⁹ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LV.

⁷⁰ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol. 5, pag. 865.

Denys Lardner (1793-1859), fizician și matematician englez, profesor la Universitatea din Londra (1828-1840), colaborează la *Revue d'Edimburgh* (1830-1840), coordonează o vastă enciclopedie, intitulată popular: *Lardner's cabinet cyclopoedia*, (1830-1844), care apare în 135 volume.

- Astronomia – sir John Herschell;
- Istoria opticii – sir David Brewster⁷¹.

VI - j. PENNY CYCLOPEDIA (ENCICLOPEDIA DE DOI BANI)

Astfel numită pentru că fiecare livrare se vindea cu un penny, a permis aces-tei publicații să penetreze în mijlocul clasei mai puțin favorizate, oferindu-i posibilitatea de a se instrui. Larousse susținea că „omul care dorește să se ridice deasupra condiției sale, prin muncă intelectuală, nu are nevoie de predicatori”⁷².

În **Germania** nu vom găsi dicționare pur lexicografice, care să se ridice la nivelul celor naționale cum este cel din Franța: *Dicționarul Academiei Franceze*, sau cel din Anglia al lui Johnson. Din acest motiv putem crede că geniul german se poate simți jenat acolo unde această activitate trebuie efectuată într-o ordine perfectă, metodică, clară și precisă. Dar adevărul este că acolo unde filosofia și erudiția sînt într-un avînt impresionant, apar, cu siguranță, și opere enciclopedice. Vom prezenta cronologic, pe scurt, douăsprezece din aceste dicționare germane, selectate de Larousse.

VI - k. LEXICON ALLE WISSENSCHAFTEN UNDE KONTE

(Marele dicționar universal și complet al științelor și artelor)

Lucrarea a fost elaborată în perioada 1732-1750, de către Jean-Henri Zedler (1706-1760)⁷³ în 64 volume și a fost publicată la Halle, ulterior la Leipzig. Un *Supliment* în patru volume va apărea în perioada 1751-1754. E considerat de Larousse o lucrare mediocră, exceptînd partea genealogică, care poate fi consultată și în prezent ⁷⁴.

Această primă încercare va fi urmată imediat de mai multe lucrări de același gen, ele ulterior servind drept model. Cele care au urmat vor ocupa un loc secund în istoria literaturii germane de profil ⁷⁵.

- *Allgemeines Lexicon der Künste und Wissenschaften* (Lexic universal de arte și științe). Început de Jablonsky și finalizat de Schwabe în 1767.
- *Ökonomisch und technologisch Encyklopädie* (Enciclopedie economică și tehnologică). Elaborată sub conducerea lui Krünitz și finalizată de Jack Flörke. Apare la Berlin în anul 1773, în 23 volume.

⁷¹ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LV.

⁷² *Ibidem*, pag. LV.

⁷³ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol. 8, pag.1081.

Jean-Henri Zedler (1706-1760), librar și editor german, a editat *Marele dicționar complet al tuturor științelor și al tuturor artelor*.

⁷⁴ Pierre Larousse, *op.,cit.*, pag. LVI.

⁷⁵ *Ibidem*, pag. LVI

- *Lexicon de conversații*. Coordonat de Hübner și îmbunătățit de dr. Loebel, apare în 1796.
- *Enciclopedia universală a științelor și artelor*. Lucrarea a fost începută de Ersch și continuată de Gruber. Apare la Leipzig în 1818. Cele 38 volume sînt completate cu planșe explicative, constituind enciclopedia cea mai valoroasă din Germania, după părerea lui Larousse. Prin reeditări și completări succesive, această enciclopedie ajunge la 150 volume⁷⁶.
- *Enciclopedia științelor filosofice*, autor Hegel
- *Dicționar etimologic și de sinonime al limbii germane și al cuvintelor străine care le conține*, autor Kaltschmidt.

VI - L DICȚIONAR DE CONVERSAȚII.

Apariția acestui dicționar se datorează editorului Frederic–Arnold Brockhaus (1772-1823)⁷⁷. Ordonat alfabetic, el a fost reprodus în Statele Unite și chiar în Franța, sub aceeași denumire. După analiza făcută de Larousse, el ocupă primul loc, în special, pentru culegerea diferitelor elemente esențiale, pentru difuzarea cunoștințelor uzuale și aplicațiile lor, la toate profesiile, indiferent de clasa socială. Cu toate imperfecțiunile semnalate de enciclopedist, acest dicționar a avut un impact serios asupra literaturii germane, mai ales, după reeditări succesive care au inclus toate elementele de noutate în istorie și științe. Această metodă, care este singura rațională, după cum afirmă Larousse, a permis efectuarea unor corecturi asupra altor corecturi, fără să producă schimbări importante, dar care au ținut cont și de evoluția timpului și de necesitatea de a oferi un nivel intelectual mult mai elevat. Acest lucru a fost corect înțeles de editorul german și colaboratorii care au conceput dicționarul, exercitînd o muncă susținută pentru a îmbunătăți constant lucrarea conform necesităților științelor aflate într-o permanentă evoluție. Fiecare departament științific a efectuat modificări notabile, dar domeniul denumit de Larousse *terenul vieții ideale*: teologia, filosofia, artele, literatura, au suferit transformările cele mai semnificative, fiind foarte sever controlate privind intervențiile efectuate.

Acest *Dicționar de conversații* a fost editat în peste 250.000 exemplare la nivelul anului 1860, nu numai în Germania, dar și în restul lumii. Un asemenea succes poate fi considerat un act în favoarea civilizației și pe bună dreptate, Larousse îl numește *Bibliotecă de familie și Tezaur literar*. „Din păcate, limba germană nu este un idiom universal”, avea să-și exprime regretul, același enciclopedist⁷⁸.

⁷⁶ Paul Guérin, *op.,cit.*, pag.527 Vezi editorul Brockhaus.

⁷⁷ Paul Guérin, *op.,cit.*, vol. 2, pag. 527.

Frederic-Arnold Brockhaus (1772-1823), librar german, a editat prima ediției a *Dicționarului de conversație*, în două volume. Succesul obținut l-a determinat să mărească conținutul care a ajuns după unsprezece ediții la 15 volume în 1853.

⁷⁸ Pierre Larousse, *op.,cit.*, Pag. LVIII.

VI - m. VOCABULARUL DE LA CRUSCA

Înainte de a fi publicat acest remarcabil dicționar, apărut la Florența în 1612, în Italia au fost mai multe încercări de a redacta asemenea lucrări.

Primul lexicograf italian a fost poetul napolitan, Fabrizio Luna (m.1559) ⁷⁹ care avea să publice un *vocabular de cinci mii de cuvinte toscane*, fără merite reale în explicarea cuvintelor.

A urmat dicționarul lui Albert Accarisio⁸⁰, care în 1543 editează un alt vocabular al limbii italiene. La scurt timp apare *Dicționarul de bogății ale limbii vulgare*, elaborat de un napolitan, matematicianul și filologul, Francois Alunno⁸¹.

În 1549, toscanul Rinaldo Corso (1525-1582)⁸² va redacta un dicționar pe care îl intitulează *Fundamente ale limbii toscane*. Acest dicționar este apreciat de Larousse ca fiind cel mai bun până la acea dată⁸³.

Pergamini de Fossombrone va încerca și el să publice un dicționar al limbii italiene, dar lipsea în continuare un adevărat dicționar care să unifice limba italiană. Italia nu era încă un stat unitar, rivalitățile municipiilor au divizat provinciile italiene, acest lucru a făcut să întârzie apariția unui dicționar satisfăcător pentru toți italienii.

Academia din Florența, supranumită și *Academia de la Crusca*, fondată în 1582, avea să inițieze editarea unui dicționar, cu o primă ediție în 1612. O asemenea lucrare redactată într-o atmosferă de rivalitate, dar și faptul că această *Academie* pretindea adevărul absolut asupra limbii italiene, a trezit nenumărate critici. Reacția a fost inevitabilă, determinând apariția unei alte lucrări redactate de Paul Beni (1552-1625)⁸⁴, intitulată *Anti-Crusca*. În atmosfera romantică a secolului al XVI-lea, cum avea să remarce Larousse, Paul Beni încerca să demonstreze „disprețul cu care a tratat *Dicționarul de la Crusta* bogăția limbii italiene”.

Academia de la Crusca, sfidînd ostentativ această reacție, nu răspunde la aceste critici, dar editează un nou dicționar, apărut în 1623 și o a treia ediție în 1691, de data aceasta în trei volume. A treia ediție este prima care include printre personalitățile clasice italiene și pe napolitanul Tasso⁸⁵, cu celebra lui lucrare *Ierusalimul eliberat*. Autorul a fost prezentat cu multă răceală, atitudine care a fost

⁷⁹ Paul Guédin, *op.cit.*, vol. 5, pag. 1102

⁸⁰ *Ibidem*, vol.1, pag.44.

⁸¹ *Ibidem*, pag.255.

⁸² *Ibidem*, vol.3, pag. 740.

⁸³ Pierre Larousse, *op.cit.*, pag. LIX.

⁸⁴ *Ibidem*, pag. 1111.

Paulo Beni (1552-1625), face studii de teologie, filosofie și litere. Ajunge un temut critic literar prin virulența cu care își apără opiniile literare, contra dicționarului editat de Academia de la Crusca.

⁸⁵ *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1978, pag. 1757.

Torquato Tasso (1544-1595), poet renescentist italian, creatorul epopeii naționale *Ierusalimul eliberat*, în care îmbină fantasticul lumii cavalești cu extazul religios și meditația spirituală, prevestind, prin lirismul exaltat, romantismul.

considerată drept un sacrilegiu adus marelui poet.

Criticile au continuat și a fost nevoie de o nouă ediție, ce apare în 6 volume (1729-1738). Ediția este plină de erori, iar vocabularul nu include ideile noi și descoperirile științifice din ultimii ani. Toate aceste lacune au fost semnalate de poetul Vincenzo Monti (1754-1828) împreună cu ginerele său, Perticari de Pesaro, care au redactat o lucrare intitulată: „Proiect de diverse corecții și completări la *Vocabularul de la Crusca*.” Lucrare pe care o remarcă Larousse ca fiind elaborată cu profunde cunoștințe de filologie și gramatică⁸⁶.

Monti avea să mărturisească într-o scrisoare adresată marchizului Trivulzio, necesitatea efectuării unor corecții, dar mai ales, scoaterea din dicționar a unor dialecte, proverbe vulgare și termeni depășiți. Este poate pentru prima dată când, o autoritate științifică exprimă necesitatea unei limbi comune pentru toată populația din Italia, atât pentru vorbit, cât și pentru scris. Aceste necesități se bazează și pe argumentele din lucrarea ginerele său Perticari, intitulată „Scriitorii secolului al XIV-lea”, în care autorul încearcă să concilieze cele două școli: libertinii cu puritanii, care au divizat Italia literară.

Ultima ediție din *Dicționarul Academiei de la Crusca* a fost publicat la Veneția în 1763. Această ultimă ediție are meritul de a fi ales un număr important de cuvinte explicate cu multe exemple de utilizare. Critica inevitabilă din provincii a reproșat acestei ediții faptul că nu a inclus cuvinte lombare, venețiene, napolitane sau siciliene etc.⁸⁷.

VI - n. DICȚIONARUL LIMBII CATALANE

Redactat de *Academia regală spaniolă* din Madrid, în șase volume, apare în perioada 1726-1739. În prefața primului volum sînt prezentate referiri cu privire la originea limbii catalane, etimologia și ortografia acestei limbi, dar sînt enumerați și autorii aleși de Academie pentru a exemplifica utilizarea anumitor cuvinte.

Ediția din 1770, cu același număr de volume, conține un număr suplimentar de informații, dar mai ales corecturi făcute la prima ediție.

Academia spaniolă a publicat în 1780 un dicționar prescurtat, într-un singur volum, care a fost tradus și în limba franceză, fiind preferat celor șase volume incomode și costisitoare.

Ultima ediție semnalată de Larousse este a cincea, publicată în 1817 de Academia spaniolă, care introduce modificări considerabile privind ortografia cuvintelor⁸⁸.

⁸⁶ Pierre Larousse, *op.cit.*, pag. LX.

⁸⁷ *Ibidem*, pag. LX.

⁸⁸ *Ibidem*, pag. LXI

VI - o. Mult timp **Olanda** nu a beneficiat de o lucrare enciclopedică, cu toată istoria ei bogată în comerț maritim, explorări teritoriale sau chiar a existenței unei literaturi remarcabile și a unei filosofii erudite.

Prima lucrare apărută de acest gen va fi: *DICȚIONARUL UNIVERSAL DE ISTORIE A PATRIEI*, în 35 volume, redactat sub conducerea lui Jacobus Kok și editat la Amsterdam de Johanne Allart. Ultimele volume au fost publicate în 1795.

În primul sfert al secolului al XIX-lea a urmat apariția *DICȚIONARULUI UNIVERSAL DE ARTE ȘI ȘTIINȚE*, elaborat de Nieuwenhuis, care s-a bucurat de o reputație binemeritată.

Larousse menționează, în mod, special o lucrare elaborată în ordine alfabetică, care se intitula: *BIOGRAFII ALE OPERELOR PICTORILOR, SCULPTORILOR, GRAVORILOR ȘI ARHITECȚILOR OLANDEZI ȘI FLAMANZI, DIN TIMPURILE CELE MAI VECHI ȘI PÎNĂ ÎN TIMPURILE NOASTRE*. Această operă a fost concepută de Immerzeel în trei volume. *Biografia* va fi refăcută și completată de către un artist cunoscut, Christian Kramm, care o va îmbogăți cu nenumărate imagini. Din acest motiv, a fost necesară apariția unui *Supliment*, care va fi editat de frații Diedericks, la Amsterdam, în 1865. Aceiași editori vor publica în șase volume și un *DICȚIONAR UNIVERSAL DE CONVERSAȚIE*, care conține cele mai importante etape din domeniul științelor, cu terminologia respectivă din științe și arte. Sînt menționate și descoperiri, invenții, detalii istorice ale diferitelor popoare, biografiile persoanelor celebre și evenimente remarcabile.

Merită a fi semnalate încă două lucrări apărute în Olanda la mijlocul sec. al XIX-lea:

- *DICȚIONARUL UNIVERSAL DE COMERȚ ȘI INDUSTRIE*, în două volume
- O lucrare care apărea periodic intitulată: *EVENIMENTE REMARCABILE ALE ZILELOR NOASTRE PE TĂRÎMUL POLITIC, ISTORIC. GEOGRAFIC, ETNOGRAFIC, AL ȘTIINȚELOR, INDUSTRIEI ȘI ARTELOR*. Sînt incluse în această publicație și biografiile personalităților contemporane. Această operă în 36 volume a început să apară de la 1 ianuarie 1866. Fiecare volum este ornat cu mai multe portrete și s-au editat cîte două volume în fiecare an⁸⁹.

VI - p. Misionarii care au vizitat orașul Pekin, au semnalat existența unui prețios „monument lingvistic” aproape necunoscut europenilor, avea să precizeze Larousse. Această ignoranță se datorează, în primul, rînd dificultăților de a studia lucrarea scrisă într-o limbă greu accesibilă. În al doilea rînd, datorită rarității ei, fiind editată cu fondurile împăratului și distribuită gratuit doar la cîțiva savanți, nefiind pusă în vânzare prin librării.

Lucrarea a fost denumită: *DICȚIONAR CHINEZ PAÏ-WEN-YUN-FOU* și conține informații despre limba și literatura chineză, istoria, descrierea geografică, moravurile, credința filosofică și religioasă, științele, industria și arta chineză.

⁸⁹ *Ibidem*, pag. LXII.

Cel care a inițiat acest dicționar a fost eruditul împărat **Changh-hi**, care a convocat la palatul său pe toți savanții imperiului, punându-le la dispoziție toate documentele vechi și noi pe care a reușit să le descopere și solicitându-le, să studieze toate cuvintele și locuțiunile utilizate. A mai cerut: să le ordoneze pe articole principale, după pronunția cuvântului; să consacre un paragraf distinct fiecărui cuvânt special pe care trebuia să-l exemplifice cu texte ale unor autori consacrați. Au participat la această acțiune 616 personalități reunite la Pekin și, datorită unei colaborări și cu alți savanți din toate provinciile Chinei, dicționarul a fost terminat în opt ani, cu finalizare în anul 1711. A fost imprimat pe cheltuiala împăratului în 127 volume, toate fiind citite și corectate de acesta. Prefața scrisă de împărat este caracterizată de Larousse ca fiind de o simplitate remarcabilă pentru un oriental. În această prefață împăratul mărturisește că: „Am avut dorința să inițiez un dicționar universal care să cuprindă toate lucrările existente și să nu prezinte erori grave. Am reunit în palatul Han-lin toți *doctorii din Academie*, am examinat împreună cu ei diversele dicționare, am corectat greșelile comise și am adăugat tot ce a fost uitat. Am ordonat marilor mandarini din imperiu să amplifice cercetările pentru a nu uita nimic. După ce am inclus în dicționar toate elementele studiate în capitală și am introdus și elementele venit din provincie, am format un tot, pe care l-am intitulat: *Pai-wen-yun-fou*. În al 43-lea an de domnie, am deschis palatul și am reunit *doctorii din Academie* pentru ca împreună să revizuiam toată lucrarea. Tot ce am controlat zilnic am dat la gravat, astfel în cel de al 50-lea an de domnie lucrarea a fost terminată și conținea peste 18.000 de file. Ea conține tot ce s-a scris în vechime sau în ultima perioadă. Când dicționarul a fost finalizat, am fost rugat de întregul corp al doctorilor să scriu prefața”⁹⁰.

Lucrarea impresionează prin faptul că pentru același articol sînt peste 300-600 combinații diferite ale aceluiași cuvînt, care contribuie, mai mult sau mai puțin, la modificarea sensului, conținînd exemplele oferite fiecăruia, alcătuiesc o monografie completă a subiectului abordat.

Cu mult umor, dar și reală admirație, Larousse avea să afirme: „În fond, *Marele Dicționar* (Larousse) nu se aștepta să găsească un asemenea concurent în Imperiul de la răsărit, și mai ales, unul compus de un *fiu al cerului*. Dar ce ne poate consola este faptul că *Pai-wen-yun-fou* nu va da, precum noi, cititorilor chinezi o traducere a tuturor alocuțiunilor latine utilizate de Horațiu și Virgiliu”⁹¹.

Acest dicționar a devenit o raritate, chiar în China, iar în Europa se cunosc două sau trei exemplare. Un exemplar aflat în Franța a fost al lui H. Labitte, figurînd într-un catalog de cărți supuse vînzării în octombrie 1860, dar nu și-a găsit cumpărător.

⁹⁰ *Ibidem*, pag. LXIII.

⁹¹ *Ibidem*, pag. LVIII.

Această analiză făcută de Larousse asupra lucrărilor enciclopedice apărute de-a lungul timpului se poate aprecia că fiind echilibrată sub aspectul criticilor și al elogiilor exprimate. Dintre toate cele peste 80 de dicționare semnalate, Larousse remarcă două dintre ele, pe care le consideră „monumente ale geniului uman”: *Dicționarul istoric și critic* a lui Bayle și *Enciclopedia* lui Diderot.

Unul din motivele care l-au determinat pe Larousse să inițieze elaborarea *Marelui dicționar universal* a fost și dorința populației din epoca respectivă să învețe, să cunoască, să judece. Fiecare dorea să-și exercite propriul control, ghidat de studii directe. Ce colecție de tratate sau dicționare ar trebui reunite pe diferite domenii pentru a oferi informații despre: lingvistică, filosofie, teologie, astronomie, fizică, chimie, medicină, tehnologie, arte și meserii, literatură, economie politică, agronomie, comerț și industrie, artă militară, drept, finanțe și instrucțiuni publice? Această multitudine de volume ar trebui consultată pentru a se ajunge la o formulă de principiu, să înțelegi un fenomen, să urmărești o serie de raționamente și deducții care se succed de multe ori în mai multe volume. Un dicționar universal, care include tot ce s-a spus și scris, devine o lucrare foarte utilă, care satisface multe necesități⁹².

Era imposibil ca un singur om să redacteze o asemenea lucrare precum *Marele dicționar enciclopedic*. Din acest motiv, Larousse, în ultima pagină din *Prefață*, semnată în data de 20 decembrie 1865, consemnează principalii 27 de colaboratori, indicând și domeniul pe care aceștia îl acopereau. O mențiune specială este atribuită prietenului său doctor în medicină, Francois Pilon, care a contribuit esențial nu numai în domeniul medicinei, dar și în domeniul științelor filosofice și sociale⁹³.

Primul **Supliment** la **Marele dicționar universal** a fost publicat în 1878, la numai doi ani de la editarea celor 15 volume de bază. Al doilea **Supliment** și ultimul, avea să apară în 1890, și conține peste 25.000 articole. Editorul a simțit necesitatea de a explica la începutul celui de al doilea *Supliment* (vol. XVII), motivele pentru care au fost necesare aceste suplimentări.

Într-un *AVANT-PROPOS*, editorul explică această necesitate prin faptul că „au fost introduse anumite omisiuni și au fost rectificate anumite erori”.

Suplimentul al II-lea a avut și rolul de a introduce toate evenimentele și descoperirile efectuate într-o perioadă de 14 ani de la apariția primelor XV volume, ajustând informațiile la zi. Un exemplu edificator reprezintă capitolul referitor la România din *Suplimentul II*, redactat pe două pagini cu șapte coloane.

Sînt prezentate informații de ultimă oră din domeniul economic, al căilor ferate și telegraf, armată și marină, culte și instrucțiuni publice, finanțe, constituție și

⁹² *Ibidem*, pag. LXV.

⁹³ *Ibidem*, pag. LXXVI.

organizarea administrativă, literatură, istorie. Prima informație din acest supliment care se referă la țara noastră începe cu: „Prin tratatul de pace de la Berlin din 1878, România a cedat Rusiei o parte din Basarabia pe care o primise prin tratatul de la Paris din 1856....”⁹⁴ Ultima informație se referă la „Cabinetul Lascăr Catargiu, care inițiază o reformă economică printr-o lege dată la 6 august 1889.”⁹⁵ Informațiile oferite de *Supliment* sînt redactate, credem, de o personalitate din România, foarte bine documentată.

La sfîrșitul *Suplimentului II*, editorul a ținut să se adreseze cititorului cu anumite concluzii privind strategia adoptată la redactarea acestei opere :

- Au fost înregistrate toate lucrurile necesare a fi cunoscute și a satisface curiozitățile inteligente.

- Fiecare personalitate importantă a fost amplasată la locul bine meritat.
- Lucrările au fost descrise și judecate corect.
- Anumite erori și lacune au fost inevitabile.

- Am făcut eforturi pentru a reda cu exactitate și imparțialitate fiecare articol și, dacă nu ne-a reușit întotdeauna, vom rectifica în edițiile viitoare toate părțile cu deficiențe care ne vor fi semnalate.

- Ultimul supliment poate fi considerat ca un punct de plecare pentru o nouă enciclopedie, care va apare începînd cu 15 decembrie 1890, periodic, sub denumirea de *Revue encyclopédique*.⁹⁶

Editorul se simte obligat să nominalizeze la sfîrșitul acestui supliment pe toți colaboratorii care au contribuit esențial la elaborarea celei mai prestigioase enciclopedii la data cînd a apărut. Sînt prezențați principalii colaboratori în număr de 22, care au răspuns de domenii foarte precise, dar au fost amintiți și cei 31 de specialiști care au contribuit prin articole și studii la elaborarea acestor volume.

VII Cum a fost perceput Pierre Larousse și activitatea sa de autorii altor dicționare din România.

- *Dicționarul Universal al Limbii Române*, redactat de Lazăr Șăineanu, a cărui primă ediție apare în 1896, avea să menționeze la capitolul *Nume proprii*, lapidar dar corect: „lexicograf francez, autorul *Marelui Dicționar Universal al secolului al XIX-lea* (1817-1875)”⁹⁷.

- *Dicționarul Enciclopedic Român*, editat de Academia RPR din 1965, prezintă mai întîi casa de editura franceză înființată de Pierre Larousse (1817-1875). Face precizarea corectă a numărului de 17 volume din *Marele dicționar*, apărute în

⁹⁴ Pierre Larousse, *Suplimentul II*, Paris, 1890, pag. 1796

⁹⁵ *Ibidem*, pag. 1797

⁹⁶ *Ibidem*, pag. 2024

⁹⁷ Lazăr Șăineanu, *Dicționar Universal al Limbii Române*, ediția V-a, Ed. Scrisul Românesc, 1925, pag. 793.

perioada 1865-1876. Sînt indicate și celelalte lucrări editate la editura Larousse⁹⁸.

- *Mic Dicționar Enciclopedic*, cu o primă ediție în 1972, scurtează informația amintind corect perioada de viață (1817-1875) și numărul volumelor (17) *Marelui dicționar universal al secolului al XIX-lea*.⁹⁹

- *Dicționarul Enciclopedic* elaborat sub coordonarea generală a lui Marcel D. Popa, în care apare, în volumul IV din anul 2001, o relatare pe cît de greșit elaborată, pe atît de plină de inexactități:

A. Este pentru prima dată cînd se constată o separare a numelui Pierre Larousse, de editura pe care a înființat-o.

B. Informația privind înființarea unei edituri se repetă la cele două poziții, avînd un caracter profund contraproductiv specific unui dicționar care restrînge informația și, în niciun caz, nu o repetă inutil: „A înființat la Paris (1852), împreună cu Augustin Boyer, casa de editură care-i poartă numele”. Această precizare se repetă și la poziția referitoare la cuvîntul Larousse (la editură).

C. Numărul volumelor din *Marele dicționar universal al sec. al XIX-lea* este indicat greșit ca fiind de numai 15 volume, în loc de 17.

D. Perioada de redactare și apariție a acestui dicționar este indicată greșit: 1863-1876 în loc de 1866-1876.

E. La prima ediție din *Petit Larousse* anul apariției este indicat greșit ca fiind 1905, în realitate el a apărut în 1906.

F. Anul de naștere al ilustrului enciclopedist este indicat greșit: 1815 în loc de 1817.¹⁰⁰

Sînt greșeli de neexplicat, mai ales că aceste informații erau corect redactate în dicționarele românești editate anterior.

- *Dicționarul scriitorilor francezi*, apărut în 2012, volum coordonat de Angela Ion, acordă un spațiu generos lui Perre Larousse, în care găsim informații corecte și un capitol consacrat operelor scrise de acest enciclopedist și referințe critice care cu siguranță îmbogățesc informațiile despre autor. Un bun obicei este practicat la elaborarea acestui volum prin nominalizarea celui care prezintă informația, în cazul nostru, Corina Sandu¹⁰¹.

⁹⁸ Dicționar enciclopedic român, București, Ed. Politică, 1965, vol.3, pag. 70

⁹⁹ *Mic dicționar enciclopedic*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, ed. II, 1978, pag. 1421

¹⁰⁰ *Dicționar enciclopedic*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, vol. IV, pag. 39

¹⁰¹ *Dicționar de scriitori francezi*, coordonat de Angela Ion, ed. Polirom, 2012, pag. 876

